

GRZEGORZ NYCZ¹

Kultura strategiczna USA podczas zimnej wojny i po jej zakończeniu

1. Wprowadzenie i definicje

W historii kształtowania doktryny odstraszenia w perspektywie strategicznej widoczne jest piętno ekonomii jako nauki porządkującej i egzemplifikującej empirycznie metodologiczne podstawy wywierania nacisku na przeciwnika w grze o wpływy na arenie światowej. Prawnicze konstrukcje sięgające Benthamowskiej użyteczności i wartości oczekiwanej rachunku korzyści i strat, wzbogaconej o założenia teorii gier, dały asumpt do rozwijania planów strategicznych zakładających raczej wojskową presję poprzez zbrojenia i demonstrację siły, niż podejmowane w próbie rzeczywistej kroki wojenne. Po II wojnie światowej nauce o odstraszeniu sprzyjał strategiczny pat nuklearny. Gracze w wojnie nerwów kierowali się logiką uzyskiwania największych korzyści politycznych najmniejszym kosztem militarnym w rozumieniu ryzyka przegranej wojny. Niemniej koszty wyścigu zbrojeń po II wojnie światowej przerosły najśmielsze oczekiwania. Źle prowadzony, z błędem obliczeń lub nawet wypadkiem w pracy komputerów, mógł on doprowadzić do przypadkowej wojny (czy nawet niezamierzonej apokalipsy). Tak się nie stało, ale czas II zimnej wojny – tej przypisywanej Ronaldowi Reaganowi i tej, za którą odpowiedzialne są mocarstwa rywalizujące o Ukrainę (za skalę zniszczeń wojennych na Ukrainie w 2022 oraz 2023 r. odpowiedzialność ponosi Rosja) – zmusza do rewaluacji doktryn i kultury strategicznej ery dwubiegunowej oraz lat kształtowania układu sił faworyzującego obszar zachodni.

Czy rzeczywiście stawka rozbitej na policentryczne układy gry wielomocarstwowej stała się niższa niż apokaliptyczne scenariusze zimnej wojny? Czy

1 Dr hab. Grzegorz Nycz, prof. UP – Instytut Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ORCID: 0000-0002-6579-4230.

zwycięstwo mocarstw zachodnich na pewno miało wymiar także militarny? Czy Związek Radziecki upadł, czy jego dorobek przejęła nowa Rosja? Czy Putin na pewno jest na przegranej pozycji w rywalizacji z mocarstwami zachodnimi? By rzucić nowe światło na te zagadnienia badawcze, potrzebne jest zdystansowane porównanie racji i sił strategicznych ery bipolarnej i okresu pozimnowojennego poprzez porządkowanie ścieżek i kroków ewolucji doktryn strategicznego odstraszenia, które poprowadzi do dochodzenia prawidłowości i anomalii w stadiach mocarstwowych postaw obronnych. W niniejszym artykule podjęto próbę powiązania badań dotyczących teorii stosunków międzynarodowych oraz terminologii studiów bezpieczeństwa narodowego na podstawie analizy źródeł, literatury przedmiotu, porównań instytucjonalnych oraz studiów przypadku w obrębie studiów nad kulturą strategiczną.

E. Rumer i R. Sokolsky zdefiniowali kulturę strategiczną w sposób agregujący wcześniejsze uporządkowania terminologiczne w studiach bezpieczeństwa narodowego jako składowe (wytwory czynników geograficznych, historycznych i wspólnej narracji danego państwa) przeważającego oglądu spraw światowych w gronie elit państwowych, kierującego odpowiedziami na wyzwania i zagrożenia². W kontekście rywalizacji nuklearnej USA i ZSRR J.L. Snyder opisał kulturę strategiczną jako złożenie idei, warunkowych reakcji emocjonalnych oraz wzorców zachowań opartych na przyzwyczajeniu, nabytych przez członków elity odpowiedzialnej za bezpieczeństwo narodowe poprzez przyjmowanie instruktażu lub imitację (zgodnych, podzielanych w układzie członków takiej wspólnoty)³. W ostatniej dekadzie zimnej wojny C. Gray wyjaśniał korzenie kultury strategicznej w odniesieniu do historii i geopolityki danego mocarstwa, a nawet charakteru jego narodowego, wyobrażeń o wspólnym doświadczeniu historycznym (czy zatem i do pamięci zbiorowej), przy dostrzegalnych dążeniach do zgodności lub konformizmu w obrębie stylu narodowego (w kulturze amerykańskiej i innej)⁴. Przygotowany na potrzeby administracji G.W. Busha ery wojny z terroryzmem raport dotyczący kultury strategicznej definiował ją jako wspólne przekonania, założenia i sposoby postępowania (zachowania) wywodzone ze wspólnych doświadczeń i akceptowanych narracji, kształtujące zbiorową tożsamość, na podstawie których wyprowadzane są narzędzia osiągnięcia celów

2 E. Rumer, R. Sokolsky, *Etched in Stone: Russian Strategic Culture and the Future of Transatlantic Security*, Carnegie Endowment for International Peace, September 8, 2020 Paper, <https://carnegieendowment.org/2020/09/08/etched-in-stone-russian-strategic-culture-and-future-of-transatlantic-security-pub-82657> (dostęp: 12.02.2023).

3 J.L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND, Santa Monica, September 1977, s. 8, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (dostęp: 12.02.2023).

4 C.S. Gray, *Comparative Strategic Culture*, „Parameters. The US Army War College Quarterly” 1984, vol. 14 (1), s. 26 i 28, <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol14/iss1/13/> (dostęp: 12.02.2023).

bezpieczeństwa narodowego⁵. Jak oceniał J. Lantis, w odpowiedzi na zamachy z 11 września 2001 r. administracja federalna USA dokonała gruntownych zmian oddających stan przeobrażenia kultury strategicznej w sposób fundamentalny, dotyczący akceptowania dominacji Stanów Zjednoczonych na arenie światowej, doktryny prewencyjnych uderzeń wojskowych i działań jednostronnych, co miało być efektem „reinterpretacji matrycy zagrożeń”⁶.

Tym samym termin „kultura strategiczna” można rozumieć jako konsensus elit odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe co do tego, na jakim fundamencie powinno być oparte oraz historyczno-kulturowe przesłanki tworzenia idei, postaw i norm postępowania osób odpowiedzialnych za realizowanie celów bezpieczeństwa państwa.

W periodyzacji studiów and kulturą strategiczną w ujęciu J. Lantisa pierwszą falą tych prac były publikacje J. Snydera i K. Bootha z lat 70. XX w., umiejscowione w kontekście rywalizacji dwubiegunowej, a także opracowania C. Graya, który drugą falę łączył z popularyzacją konstruktywizmu w teorii stosunków międzynarodowych u progu nowej ery pozimnowojennej i takimi spojrzeniami, jak „tabu nuklearne” N. Tannenwald, natomiast trzecią falę tego kierunku badań reprezentować mogli A. Johnston, piszący o kulturze strategicznej ery Ming, oraz T. Berger z monografią poświęconą kulturom pacyfistycznym powojennych Niemiec i Japonii⁷.

Johnston proponował inną klasyfikację badań nad kulturą strategiczną, wskazując jako drugą ich generację publikacje z lat 80. XX w. szukające kulturowych i dyskursyjnych kontekstów postaw narodowych wobec wojen i zbrojeń, natomiast trzecią generację (dekadę) tych studiów, tj. lat 90. XX w. wyróżniać miało jego zdaniem odchodzenie od deterministycznych ujęć i próby godzenia spojrzeń kulturoznawczych ze szkołą realizmu w stosunkach międzynarodowych⁸.

2. Oblicza kultury strategicznej

W często wzmiankowanej z uznaniem monografii K. Bootha z 1979 r., zatytułowanej *Strategia i etnocentryzm*, to ostatnie zjawisko, łączone ze zjadliwym nacjonalizmem, zostało gruntownie zanalizowane i ostro skrytykowane jako postawa elit i społeczeństwa szkodliwa dla skutecznej polityki

5 J.L. Johnson, *Strategic Culture: Refining the Theoretical Construct*, prepared for Defense Threat Reduction Agency, SAIC, 31 October 2006, s. 5, <https://irp.fas.org/agency/dod/dtra/strat-culture.pdf> (dostęp: 12.02.2023).

6 J.S. Lantis, *Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism*, w: *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, eds. J.L. Johnson, K.M. Kartchner, J.A. Larsen, New York 2009, s. 45.

7 Ibidem, s. 34–38.

8 A.I. Johnston, *Cultural Realism. Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton 1995, Kindle edition, s. 14–20.

międzynarodowej i wewnętrznej ery schyłku odprężenia zimnowojennego. Co zaskakujące, etnocentryzm w ujęciu Bootha wysuwał się na czoło polityk czasu dwubiegunowej rywalizacji toczonej przez supermocarstwa odzęgujące się od jednoznacznej identyfikacji narodowościowej, akcentujące ponadnarodowe ideały lub ideologie jako wypierające, przekraczające wcześniejsze podziały i ramy rywalizacji międzynarodowej. Booth wyjaśniał – nawiązując do zależności pomiędzy etnocentryzmem a strategicznymi konceptami zimnowojennymi – tytułowy fenomen jako skłonność społeczeństw do postrzegania świata z perspektywy własnej grupy etnicznej jako znajdującej się w centralnym, ośrodkowym położeniu względem innych grup, uznawanych za niższe gatunkowo⁹. Przeciwną wobec etnocentryzmu orientacją poznawczą, jak podkreślał ten uczony, był relatywizm kulturowy, rozumiany jako próba przekroczenia własnych uprzedzeń wynikających z przynależności etno-kulturowej względem poznawanego świata¹⁰. W tym kontekście Booth wypunktował negatywne skutki uprzedzeń etnicznych lub rasowych w strategicznych zamierzeniach mocarstw, takie jak lekceważenie militarnych zdolności nacji uznanych za należące do niższego gatunku np. (ze strony brytyjskiej) Arabów lub Japończyków (a przecież kampania malajska tych ostatnich u progu wojny na Pacyfiku doprowadziła do upadku imperium brytyjskiego). Podobnym torem w tym ujęciu podążały intuicje amerykańskie wobec Chin i obszaru karaibskiego, co w obu przypadkach (od końca XIX do połowy XX w.) doprowadziło do utraty wpływów mocarstwowych i strategicznego niepowodzenia¹¹.

Szukając drugiego końca w sporze o to, czy rzeczywiście etnocentrycznym uprzedzeniom można przypisywać imperialne porażki anglosaskie, warto przywołać studia z zakresu antropologii kulturowej i słynny wkład R. Benedict w poznanie kultury i mentalności głównego przeciwnika Stanów Zjednoczonych w II wojnie światowej, tj. kulturoznawczą syntezę obyczajów i stylu życia współczesnych Japończyków (*Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej*). Być może podobną lukę poznawczą w relacji do najpoważniejszego wschodzącego azjatyckiego (a wkrótce ogólnoswiatowego) rywala mocarstwowego miała wypełnić często cytowana praca Johnstona poświęcona kulturze strategicznej Chin. Przedstawił on założenia podejścia strategiczno-kulturowego jako odpowiedzi na braki neorealizmu strukturalnego w teorii stosunków międzynarodowych oraz narzędzia analizy decyzji (kroków decydentów) mocarstwowych. W relacji Johnstona neorealizm, szukający wyjaśnienia (wyznaczników, uwarunkowań, determinantów) podstaw do podjęcia decyzji państwowych w składowych ich potencjału mocarstwowego (tj. określonych ramach geograficznych, zasobach technologicznych i wojskowych, zwanych zmiennymi strukturalnymi), pomija tak istotny czynnik dochodzenia

9 K. Booth, *Strategy and Ethnocentrism*, Oxon 2014, s. 15.

10 Ibidem, s. 19.

11 Ibidem, s. 44.

do decyzji elit, jak ich socjalizacja w obrębie określonych kultur strategicznych zakorzenionych historycznie¹².

Rzucając wyzwanie neorealizmowi strukturalnemu, podejście kulturoznawcze kwestionuje paradygmat o systemowych determinantach strategicznych decyzji mocarstw, podkreślając ich społeczne (historycznie ewoluujące) podłoże, związane z wyuczonymi postawami i przekonaniem danych grup (elit) co do otoczenia strategicznego oraz zasad rywalizacji i współpracy międzynarodowej. W tym kontekście Johnston nawiązywał do debaty pozimnowojennej o cywilizacyjnych przesłankach konfliktów międzynarodowych, w tym słynnego *Zderzenia cywilizacji* S. Huntingtona (jako głosu odmiennego od ujęć neorealistycznych)¹³.

Z perspektywy strategicznej z oczywistych względów szczególne znaczenie w erze atomu zyskiwały postawy mocarstw wobec zagrożeń związanych z bronią masowego rażenia podczas zimnej wojny i po jej zakończeniu. K. Kartchner, w nawiązaniu do modelu V. Hudson, pisała o ograniczeniach modeli opartych na racjonalnym wyborze ze względu na potrzebę uwzględnienia kulturowych wyznaczników postaw wobec odstraszanym przeciwników i stosownego zakresu środków (w tym kwestii proliferacji niekonwencjonalnego uzbrojenia). Co szczególnie ważne, sądziła ona, że kontekst kulturowy może ukazać stosunek elit społecznych do norm międzynarodowych obejmujących broń masowego rażenia¹⁴. Członkowie danej wspólnoty kulturowej lub elity społecznej w oparciu o zinternalizowany historycznie kanon wartości i własne kodeksy postępowania (oparte także na zasadach religijnych) są w ujęciu Kartchner (Hudson) tylko w ich granicach skłonni do zaakceptowania normy prawnomiędzynarodowej dotyczącej proliferacji broni masowego rażenia, co w perspektywie relacji pozimnowojennych okazuje się decydujące dla bezpieczeństwa światowego¹⁵.

Z perspektywy studiów nad polityką USA po 11 września 2001 r. C.D. Walton ukazywał zalety konceptualne badań nad kulturą strategiczną, dowodząc, że pozwolą one wypełnić luki analityczne (neo)realizmu, dla którego zachowania państw na arenie międzynarodowej przebiegają wedle jednego wspólnego schematu, podobnej logiki oraz mechanizmu (dążenia do potęgi)¹⁶. Wśród fundamentalnych zapatrywań w obrębie kultury strategicznej Stanów Zjednoczonych uczony ten wyróżniał stopniowo coraz silniej zakorzenione poparcie dla wyeksponowanej do roli przywództwa międzynarodowego roli zwierzchnika egzekutywy („imperialnej prezydentury”)¹⁷. „Imperialna prezydentura”

12 A. Johnston, *Cultural Realism...*, s. 3.

13 Ibidem, s. 28.

14 K. Kartchner, *Strategic Culture and WMD Decision Making*, w: *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction...*, s. 57.

15 Ibidem, s. 60.

16 C.D. Walton, *Grand Strategy and the Presidency. Foreign Policy, War and the American Role in the World*, London 2012, s. 62.

17 Ibidem, s. 87.

(ang. *imperial presidency*) była sformułowaniem spopularyzowanym przez historyka A. Schlesingera w tytule jego znanej pracy poświęconej poszerzeniu uprawnień egzekutywy w zakresie polityki zagranicznej od XIX w. do drugiej połowy XX w., z uwzględnieniem zagrożeń takiego przesunięcia uprawnień (na niekorzyść Kongresu) doby wojny wietnamskiej (oraz przyjętej w jej kontekście profesjonalizacji armii, poddawanej silniejszej kontroli egzekutywy)¹⁸. W 1973 r., kiedy opublikowana została ta właśnie praca, więcej dowodów wskazywało jednak na odchodzenie Stanów Zjednoczonych od imperialnych zamierzeń – doktryna Nixona zakładała ograniczenie zobowiązań sojusznicznych do najistotniejszych, by uniknąć ponownego uwikłania się w konflikt podobny do wietnamskiego – co odpowiadało logice odprężenia w relacjach z ZSRR¹⁹. W roku następnym wybuchła afera Watergate, która doprowadziła do rezygnacji Nixona i podważyła autorytet głowy państwa i jego otoczenia²⁰. Proces powiększania uprawnień egzekutywy został zatrzymany, ale zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 r. na World Trade Center w Nowym Jorku i Pentagon zmienili polityczne uzgodnienia na korzyść poprawy bezpieczeństwa narodowego poprzez hegemonizm w stosunkach międzynarodowych pod presją pogoni za terrorystami kierowanej przez administrację G.W. Busha.

W dyskusji nad studiami strategicznymi i ich dostosowaniem do zmian po 11 września 2001 r. H. Strachan (rozpatrując jako historyk zdolność teorii do analizy zmian strategicznych) ocenił, że przydatność wprowadzonej w ujęciu J. Snydera koncepcji kultury strategicznej do dalszych studiów nad wojną była skorelowana z użytecznością samego odstraszania (nuklearnego) jako narzędzia prognostycznego, tj. wraz z malejącą (w świetle wyzwań lat 90. XX w. i wojen czasu kampanii przeciwko terroryzmowi) rolą aparatu teoretycznego wyjaśniającego rolę broni nuklearnej, maleć miała przydatność badań kultury strategicznej²¹. Jak tłumaczył ten historyk, koncept kultury

18 A.M. Schlesinger, Jr., *The Imperial Presidency*, Boston 1973, s. 198–199. Ł. Wordliczek zaznaczył, że pojęcie imperialnej prezydentury wprowadzone przez A.M. Schlesingera dotyczyło niezbyt ścisłego stosowania zapisów konstytucyjnych przez prezydentów, Ł. Wordliczek, *Kształtowanie się uprawnień prezydenta USA w polityce zagranicznej*, Kraków 2003, s. 20.

19 R.E. Osgood, *Introduction: The Nixon Doctrine and Strategy*, w: R.E. Osgood et al., *Retreat from Empire? The First Nixon Administration*, Baltimore 1973, s. 8–9.

20 Śledztwo w sprawie włamania do siedziby Partii Demokratycznej w D.C. przez grupę sympatyków reelekcji Nixona ujawniło próby wywierania wpływu na organy ścigania w tej sprawie przez otoczenie prezydenta (ujawnienie tych okoliczności umożliwili dziennikarze „The Washington Post” P. Bernstein i R. Woodward). Do włamania doszło 17 czerwca 1972 r. Prezydent Nixon zrezygnował z urzędu 9 sierpnia 1974 r. Zob. *Document for August 9th: Richard M. Nixon's Resignation Letter, 08/09/1974*, National Archives, <https://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=809>. Federal Bureau of Investigation (FBI), *Watergate*, <https://www.fbi.gov/history/famous-cases/watergate> (dostęp: 17.02.2023).

21 H. Strachan, *Strategy in the Twenty-First Century*, w: *The Changing Character of War*, eds. H. Strachan, S. Scheipers, Oxford 2014, s. 504–505.

strategicznej wydawał mu się nadal użyteczny do analizy przeszłych tendencji, lecz słabo lub z oporami nakładał się na zmiany w aktualnej strategii (podkreślając ciągłość w oparciu o kulturowo ukształtowane zapatrywania elity decydenckiej w sprawach światowych); w erze pozimnowojennej mógł się wydawać za ledwie uzupełnieniem studiów nad narodowymi i kulturowymi czynnikami polityk wojskowych²². Czy nowa zimna wojna zmusza do rewizji przydatności kultury strategicznej jako narzędzia analitycznego opartego na uwarunkowaniach ery odstraszania nuklearnego?

W studiach nad doktrynami i założeniami teoretycznymi odstraszania z perspektywy wyzwań międzynarodowych po 11 września 2001 r. kultura strategiczna została wyróżniona jako składowa poprawnej pracy wywiadu, zmienna, której rozpatrzenie mogło zaważyć na poprawnej ocenie zagrożeń²³. Booth i Wheeler umieścili kulturę strategiczną na czele czynników prawidłowej oceny zagrożeń przez wywiad (obok jego kultury organizacyjnej), ze względu na to, że bez jej uwzględnienia trudno byłoby zrozumieć politykę wojskową ewentualnego rywala²⁴.

W oszacowaniu odniesień studiów nad kulturą strategiczną przydatne mogą być kulturowe tropy prowadzące do gabinetów rządowych osób zajmujących się sprawami bezpieczeństwa narodowego. Po 11 września 2001 r. wzrosła nośność poszukiwań wspólnych korzeni lub wartości politycznych ułatwiających krzewienie demokracji w świecie islamu, niemniej cywilizacyjne bariery, przed którymi przestrzegał Huntington, okazały się być może zbyt poważne, by Arabska Wiosna (2011 r.), przewidywana w neokonserwatywnym planie demokratyzacji Bliskiego Wschodu poprzez zmianę reżimu w Iraku, odniosła sukces. Innym wątkiem prowadzącym do priorytetyzacji czynnika kulturowego w politykach bezpieczeństwa może być rola religii w kulturze politycznej – w szerszym ujęciu jako studia instytucjonalne, skupione na rozdziale prawo – Kościół, a w perspektywie regionalnej zwracająca uwagę na zagrożenie radykalizacji nastrojów w krajach muzułmańskich związane z dżihadyzmem i populizmem antyzachodnim (w tym w obrębie wspólnot muzułmańskich na Zachodzie). Być może sednem sporu stawał się konflikt kulturowy (lub kulturowo-cywilizacyjny) pomiędzy skrajnie zlaicyzowaną cywilizacją zachodnią, dystansującą się od religii (chrześcijaństwa)

22 Ibidem, s. 504–505. E. Olzacka argumentowała, że brak uwzględnienia czynników kulturowych był słabością prac socjologów historycznych na temat wojen, przy czym istotną rolę badawczą może odgrywać rozpatrzenie kulturowo uwarunkowanych zamierzeń i praktyk wojennych oraz idei im towarzyszących. Zob. E. Olzacka, *Wojna a kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Kraków 2016, s. 27. Praca tej uczoney odwołuje się do kulturowych uwarunkowań rewolucji w sprawach militarnych, zjawiska (o wymiarze technologicznym) omówionego szerzej w monografii Ł. Kamieńskiego *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i technologicznej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2009, s. 13.

23 K. Booth, N. Wheeler, *The Security Dilemma. Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Houndmills 2008, s. 59.

24 Ibidem.

i kleru, a pogrążoną częściowo w średniowieczu cywilizacją islamu, której centrum politycznym stała się zacofana Arabia Saudyjska.

Kolejnym tropem prowadzącym do potrzeby poznawania innych ośrodków kulturowych w kierowanych racjami politycznymi mocarstw zachodnich politykami globalnymi po 11 września 2001 r. mogły być zapóźnienia w realnej ocenie zagrożeń spowodowane nadmierną ufnością w ogląd spraw rządowych i międzynarodowych z perspektywy cywilizacji zachodniej²⁵. B. Buzan i R. Little ostro skrytykowali jako przeszkodę w prowadzeniu studiów międzynarodowych oraz badań w dziedzinie nauk społecznych u progu XXI w. europocentryzm, rozpatrywany przez tych uczonych jako doktryna kolonialna uwypuklająca marginalizację historycznie ważniejszych i wcześniejszych ośrodków cywilizacyjnych przez ekspansję mocarstw europejskich²⁶. W tym kontekście europocentryzm od XVIII w. wspierał orientalizm postrzegający świat azjatycki i bliskowschodni jako ośrodek zacofania względem kolonialnych postępów Europy²⁷. Orientalizm współczesny w ujęciu E. Saida ekstrapolował zachodnie uporządkowania geopolityczne (nierówny podział świata na odrębne części), wkraczając z kierowanymi zachodnimi przekonaniem o wyższości kulturowej nad „wschodem” do programów studiów humanistycznych, społecznych i ekonomicznych²⁸.

Huntington w słynnym *Zderzeniu cywilizacji* dyskutował z tezami kontrowersyjnego, ale proroczego artykułu neorealisty ofensywnego J. Mearsheimera na temat prawdopodobnego wybuchu konfliktu zbrojnego między Rosją a Ukrainą, któremu zapobiec mógłby tylko ukraiński arsenał nuklearny²⁹. W ocenie Huntingtona z końca lat 90. XX w. paradygmat cywilizacyjny, w przeciwieństwie do państwo-centricznego (realistycznego) uznawał wojnę między Rosją a Ukrainą za mało prawdopodobną ze względu na zbieżność cywilizacyjną (w prawosławiu) obu tych państw (łączonych przez dawną radziecką wspólną przeszłość), ale mówił o możliwości rozpadu Ukrainy na dwa państwa ze względu na wpływy cywilizacji łaćńskiej (zachodniej) w zachodnich regionach ukraińskich³⁰.

J. Mearsheimer podkreślił, że czynnikami możliwego konfliktu była niechęć przez Ukraińców dominacja rosyjska nad Ukrainą, trwająca od ponad 200 lat, oraz zbrodnicza polityka Stalina wobec Ukrainy („wielki głód” lat 30. XX w. kosztujący życie milionów na przymusowo kolektywizowanych

25 D. Easton w początkach zimnej wojny zauważył, że w pracy administracji publicznej marginalizowane są doświadczenia niezachodnie, *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York 1971, s. 34.

26 B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2011, s. 36–37.

27 Ibidem.

28 E. Said, *Orientalism*, London 2003, s. 6–7, 12.

29 S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2008, s. 38–39.

30 Ibidem.

obszarach rolnych)³¹. W 2014 r. lider pozimnowojennej szkoły realizmu surowo ocenił zachodnią politykę wobec Ukrainy, nazywając ją „inżynierią społeczną” (promowanie demokracji liberalnej m.in. przez Narodowy Fundusz na rzecz Demokracji, *National Endowment for Democracy* – finansowaną przez Kongres instytucję międzypartyjną z USA), którą (w kategoriach *Realpolitik*) rosyjska elita mogła uznać za krok w kierunku objęcia rozprzestrzenianymi metodą ingerencji socjotechnicznej wpływami zachodnimi także całej Rosji³². Wcześniejsze dyskusje dotyczące promowania demokracji w dawnym ZSRR skoncentrowane były na fenomenie „kolorowych rewolucji”, w tym najważniejszej – „pomarańczowej rewolucji” 2004 r. na Ukrainie, która otworzyła W. Juszczenko drogę do prezydentury pomimo nacisku aparatu administracyjnego prezydenta L. Kuczmy prowadzącego do poparcia kandydatury prezydenckiej premiera W. Janukowycza. Innym przykładem tego fenomenu była gruzińska „rewolucja róż” na czele z popieranym przez Stany Zjednoczone M. Saakaszwilim. Te demokratyczne zrywy były solą w oku autorytarnego reżimu Putina, który dzięki poparciu dawnego sowieckiego aparatu militarno-zbrojeniowego (*siłowników*) pozostawał nieusuwalnym symbolem zatrzymania przemian politycznych w Rosji na wzór zachodni uzasadnianych potrzebą odbudowywania imperialnej potęgi oraz siły militarnej podpartej kontrolowaną przez rząd gospodarką nowego kapitalizmu państwowego.

Spór pomiędzy realizmem a paradygmatem cywilizacyjnym rzuca pewne światło na oceny postępującego po 2014 r. konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, jako wyzwania, z którym mocarstwa zachodnie nie mogły sobie poradzić. W obrębie neorealizmu próbę wyjaśnienia tych trudności na płaszczyźnie teoretycznej podjęła teoria Regionalnego Kompleksu Bezpieczeństwa B. Buzana i O. Wævera (ang. *Regional Security Complex Theory*, RSCT), na gruncie której widoczne jest ryzyko zmiany kompleksu (układu, wspólnoty) zabezpieczającego dane państwo na inny, w danym przypadku poradzieckiego na europejski³³. Z perspektywy studiów cywilizacyjnych kładących nacisk

31 J.J. Mearsheimer, *The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent*, „Foreign Affairs” 1993, vol. 72 (3), Summer, s. 55.

32 Idem, *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin*, „Foreign Affairs” 2014, vol. 93 (5), September/October, s. 80.

33 B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers. The Structure of International Society*, Cambridge 2012, s. 11. Por. G. Nycz, *Kryzys ukraiński w świetle teorii regionalnego kompleksu bezpieczeństwa w: Stany Zjednoczone oraz państwa europejskie między regionalizacją a globalizacją*, red. A. Mania, P. Bajor, T. Pugaczewicz, A. Wyrwisz, Warszawa 2018, s. 151–176. W teorii Buzana i Wævera oddziaływanie czynników kulturowych na kształtowanie się i podział regionalnych kompleksów bezpieczeństwa nie musiały mieć charakteru wiodącego, czego przykładem były podziały pozimnowojenne w Ameryce Południowej wedle granicy brazylijskiej (języka i kultury kolonizacji portugalskiej) a dawnymi koloniami hiszpańskimi, obejmujące długo tłący się antagonizm brazylijsko-argentyński dotyczący przywództwa regionalnego i rywalizacji o status mocarstwa regionalnego, ale i bliskość Chile i Brazylii ponad takim podziałem, podważającą jego moc predykatywną. Zob. B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers...*, s. 309–310.

na odrębności religijne trudno przeceniać wydzźwięk schizmy rosyjskiego prawosławia względem Konstantynopola, związanego z przyznawaniem Patriarchatowi Kijowskiemu autonomii wobec Patriarchatu Moskiewskiego³⁴. Tym samym osłabły czynniki cywilizacyjnej zbieżności chroniącej przed konfliktem zbrojnym, scenariusz rozdziału Ukrainy, popierany w ramach „noworosyjskich” koncepcji reżimu Putina, prowadził zaś nieuchronnie do konfliktu zbrojnego.

Kulturowo-filozoficzne zaplecze dla ideologii imperialnej reżimu Putina zapewniał neo-eurazjanizm. Jak podkreślała M. Laruelle, idee neo-euroazjanizmu (rozwijane przez L. Gumilewa i A. Dugina w nawiązaniu do przedwojennego i XIX-wiecznego konserwatywnego stanowiska antyzachodniego w Rosji powołującego się na środkowoazjatyckie, a nie europejskie korzenie jej mocarstwowości) wspierały rosyjskie przywództwo w dawnym ZSRR w oparciu o porozumienia z partnerami środkowoazjatyckimi (Kazachstan) oraz idee rozbudowy wpływów poprzez ekspansję opartą na sile zbrojnej³⁵. Neo-eurazjanizm umożliwiał konsolidację władzy z uwzględnieniem partii skrajnych, radykalnej prawicy W. Żyrinowskiego i komunistów G. Ziuganowa, także liczących na powrót dawnych imperialnych zdolności Rosji³⁶. W analizach podłoża agresji Rosji przeciwko Ukrainie w 2022 r. kultura strategiczna jako zespół poglądów i przyzwyczajęń elity władzy mogła odgrywać wielką rolę – jak pisali E. Götz i J. Staun – na rzecz wojny mogło przemawiać przekonanie elit o szczególnych interesach w sąsiedztwie połączone z wyobrażeniem szczególnej wrażliwości rosyjskiej na atak (inwazję zbrojną) z kierunku zachodniego (obszaru wpływów NATO)³⁷.

3. Studia przypadku – zarys zastosowań perspektywy kultury strategicznej do analizy wyzwań międzynarodowych

3.1. Odstraszenie

Wraz z rozpoczęciem urzędowania przez administrację J.F. Kennedy’ego zmasowany odwet wypierany był przez doktrynę elastycznego reagowania, zakładającą możliwość prowadzenia wojny na ograniczoną skalę w obronie strefy wpływów mocarstw zachodnich przy ewentualnej eskalacji do poziomu

34 Schizma rosyjska w cerkwi prawosławnej została ogłoszona w październiku 2018 r. Zob. A. Roth, H. Sherwood, *Russian Orthodox Church cuts ties with Constantinople*, „The Guardian”, October 15, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/15/russian-orthodox-church-cuts-ties-with-constantinople> (dostęp: 9.08.2023).

35 M. Laruelle, *Russian Eurasianism. An Ideology of Empire*, transl. M. Gabowitsch, Baltimore 2012, s. 4–7.

36 Ibidem.

37 E. Götz, J. Staun, *Why Russia Attacked Ukraine: Strategic Culture and Radicalized Narratives*, „Contemporary Security Policy” 2022, vol. 43 (3), s. 483–484.

taktycznej wojny nuklearnej (kwestionowanej). W praktyce elastyczne reagowanie oznaczało zwiększenie konwencjonalnego nacisku militarnego w sporach o granice sfer wpływów, czego wynikiem była eskalacja w Indochinach, objętych doktryną *domina* czasów Eisenhowera, a następnie poszerzonymi od poziomu działań nowych wojsk specjalnych („zielonych beretów”) do operacji lądowych i powietrznych na wielką skalę działaniami odwetowymi przeciwko partyzantce komunistycznej.

R. Weigley wyjaśniał, że doktryna zmasowanego odwetu lat 50. XX w. w rozumieniu Johna Fostera Dullesa pozwalała Stanom Zjednoczonym przejść z pozycji reagującego do przechwytyjącego inicjatywę strategiczną w globalnym sporze ze stroną komunistyczną, ale w drugiej połowie tamtej dekady silne argumenty przemawiały na korzyść jej krytyków, w tym H. Kissingera punktującego słabą zdolność do wymierzania kar w jej granicach (poza horrendalnymi) oraz generała M. Taylora zarzucającego jej obniżenie zdolności bojowej sił lądowych do prowadzenia wojny na ograniczoną skalę przy osiągnięciu inicjatywy operacyjnej³⁸.

Słpe uliczki zimnowojennej rywalizacji poziomu strategicznego obejmowały natomiast przywiązanie do apokaliptycznych scenariuszy konfliktu jako środka zapobiegania wojnie. Twórca koncepcji „równowagi strachu” (ang. *balance of terror*) A. Wohlstetter dystansował się od wyrastającej z niej doktryny gwarantowanego wzajemnego zniszczenia (ang. *Mutual Assured Destruction*, MAD), podkreślając w kontekście dyskusji o Inicjatywie Obrony Strategicznej (ang. *Strategic Defense Initiative*, SDI) administracji Reagana, że dbałość zwolenników niezakłóconego przez środki obronne arsenału odstraszenia nuklearnego o podtrzymanie zdolności tego drugiego supermocarstwa (ZSRR względem USA) do odstraszenia poprzez gwarancję całościowego zniszczenia terytorium przeciwnika nabrała dziwaczного charakteru³⁹. Prowadziła do trudnej do zracjonalizowania obrony zdolności ofensywnych przeciwnika (odwetowych lub pierwszego uderzenia), którym nie powinna była zagrażać obrona przeciwrakietowa, co prowadziło do poparcia ochrony zdolności napastniczych w czystej postaci (ang. *pure offense*)⁴⁰.

Oprócz SDI i zbrojeń strategicznych popieranych przez administrację Reagana szansą mocarstw zachodnich na uzyskanie przewagi w strategicznej rywalizacji globalnej z ZSRR była atrakcyjność ideologiczna i kulturowa, widoczna na przykładzie skłaniających się w stronę Zachodu społeczeństw Europy Wschodniej. Jak pisał Z. Brzeziński, doktryna Breżniewa w sposób sztuczny i podparty niemal wyłącznie siłą militarną zapewniała radziecką kontrolę nad państwami wschodnioeuropejskimi przy blaknącym do minimum

38 R. Weigley, *The American Way of War. A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington 1973, s. 413–414, 421–422.

39 A. Wohlstetter, *The Political and Military Aims of Offense and Defense Innovation, w: Swords and Shields. NATO, the USSR, and New Choices for Long-Range Offense and Defense*, eds. F.S. Hoffman, A. Wohlstetter, D. Yost, Lexington 1987, s. 7.

40 Ibidem, s. 7.

magnetyzmie Związku Radzieckiego, jego malejącej atrakcyjności dla pograżonych w kryzysie politycznym i gospodarczym przymuszonych satelitów⁴¹.

Zimna wojna i rywalizacja USA – ZSRR przymuszały społeczność międzynarodową do kierowania się logiką gry dwubiegunowej w ocenie pryncypiów na arenie międzynarodowej oraz zobowiązań państwa względem innych podmiotów stosunków międzynarodowych. Po zakończeniu rywalizacji zimnowojennej na nowo otwarte zostały sprawy rozliczeń II wojny światowej, w tym ponownej oceny polityk wojskowych i cywilnych ówczesnych mocarstw, z naciskiem na zapobieganie praktykom ludobójczym. Swój cień na ocenę tych zagrożeń związanych z II wojną światową (Holokaustem) rzuciła rywalizacja USA-ZSRR w zbrojeniach nuklearnych, rozpoczętych przez Stany Zjednoczone i popartych pierwszymi i jedynymi bombardowaniami jądrowymi przeciwko Japonii. Po zimnej wojnie w sposób bardziej czytelny stawiane były racje stron, które ucierpiały w II wojnie światowej i z wielu przyczyn, w tym zimnowojennych, nie mogły doczekać się należnego uznania. Wznawiany, ocierający się o relacje wielkomocarstwowe i czynnik kulturowy w strategiach i politykach zewnętrznych rządów spór międzynarodowy oraz społeczny dotyczył pamięci o zrzuceniu amerykańskich bomb jądrowych na japońskie miasta⁴². Istotną korektą w przyszłym planowaniu strategicznym powiązaną ze sporem o decyzję prezydenta Trumana o zrzuceniu bomb jądrowych na japońskie miasta mogła być zapowiadana przez prezydenta Obamę, przy odpowiedniej polityce innych mocarstw, oddalona w przyszłość wizja wycofania broni nuklearnej z arsenałów⁴³. Jak pisała H. Parafianowicz, pomimo wieloletnich pozimnowojennych debat dotyczących ofiar bombardowań nuklearnych w Japonii, stanowisko władz USA wobec tej kwestii nie zmieniło się na tyle, by wystosować oficjalne przeprosiny, choć Obama jako pierwszy z prezydentów Stanów Zjednoczonych odwiedził Hiroszimę i okazał szacunek ofiarom bomby⁴⁴. Podczas wystąpienia w Hiroszynie umieścił on przedstawione ze współczuciem cierpienia japońskich ofiar bombardowań w szerszym kontekście strat spowodowanych przez wojnę⁴⁵.

41 Z. Brzeziński, *Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviet Contest*, Boston 1986, s. 81–84.

42 Por. H. Parafianowicz, *Hiroszima w historii i pamięci Amerykanów*, „Białostockie Teki Historyczne” 2016, t. 14, s. 183–204.

43 The Nobel Peace Prize 2009, *Barack H. Obama, Facts*, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/facts/> (dostęp: 18.02.2023).

44 H. Parafianowicz, *Hiroszima...*, s. 199–200.

45 The White House, *Remarks by President Obama and Prime Minister Abe of Japan at Hiroshima Peace Memorial*, May 27, 2016, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/05/27/remarks-president-obama-and-prime-minister-abe-japan-hiroshima-peace> (dostęp: 18.02.2023).

3.2. Mocarstwa regionalne

Odrębną istotną kwestią w próbach budowy pozimnowojennej równowagi sił był status dawnych mocarstw Osi. Niemcy i Japonia przeszły pod wpływem okupacji amerykańskiej ewolucję od społeczeństwa zdominowanego przez autorytaryzm do liberalnej demokracji. Niemniej cieniem na ich pozimnowojennych ambicjach nadal pozostawały zbrodnie wojenne III Rzeszy Niemieckiej (zwłaszcza Holokaust – wymordowanie europejskich Żydów) oraz zbrodnie okupacyjne Cesarstwa Japonii. Jak oceniał T. Berger, w przypadku Niemiec drogą do wychodzenia z zaściankowości militarno-mocarstwowej w relacji młodszego partnerstwa wobec USA były próby zbrojeniowe administracji Reagana, angażujące sojuszników do współpracy i podnoszące ich rangę – co potwierdziła kontrowersyjna wizyta Reagana i Kohla na cmentarzu w Bitburgu, gdzie byli pochowani również żołnierze Waffen SS⁴⁶. Ze względu na potrzebę wciągnięcia sojuszników w ostatni (jak się okazało) etap powstrzymywania ZSRR, a zwłaszcza jego koszty, powstały warunki do wyjścia Niemiec i Japonii z powojennej kultury antymilitaryzmu (pacyfizmu): według Bergera kluczową rolę w tym procesie można było przypisywać Inicjatywie Obrony Strategicznej, która została przyjęta z zainteresowaniem w Niemczech (rozpoczynających inwestycje w obronę przeciwrakietową), oraz przejściu japońskich sił samoobrony do roli obrońcy szlaków morskich prowadzących do Japonii (z roli jednostek obrony terytorialnej)⁴⁷. Przyczynkiem do dyskusji o powiększeniu międzynarodowego zaangażowania na rzecz bezpieczeństwa w obu tych państwach była wojna w Zatoce Perskiej, której wydzźwięk mógł zwiększać poparcie społeczne dla misji zagranicznych (w Niemczech, w mniejszym stopniu w Japonii)⁴⁸.

Potwierdzeniem pozimnowojennych zmian kultury strategicznej Niemiec – jak zaznaczyli J. Junk i Ch. Daase – było zwiększenie poparcia dla udziału w międzynarodowych interwencjach zbrojnych, w tym wieloletni udział w misji NATO w Afganistanie, lokujący największą gospodarkę Europy na trzecim miejscu pod względem liczby żołnierzy w International Security Assistance Force⁴⁹. Innym fundamentalnym dowodem zmiany kultury strategicznej pozimnowojennych Niemiec była reforma Bundeswehry, która doprowadziła do zawieszenia obowiązkowej służby wojskowej z dniem 1 stycznia 2011 r. (choć w oficjalnej wykładni nie oznaczało to niemożności przeprowadzenia poboru, a zmianę wytłumaczono oszczędnościami budżetowymi, przy niższych od wymaganych przez NATO wydatkach niemieckich

46 T.U. Berger, *Cultures of Antimilitarism. National Security in Germany and Japan*, Baltimore 1998, s. 124–125.

47 Ibidem, s. 132.

48 Ibidem, s. 178–179.

49 J. Junk, Ch. Daase, *Germany*, w: *Strategic Cultures in Europe. Security and Defence Policies Across the Continent*, eds. H. Biehl, B. Giegerich, A. Jonas, Wiesbaden 2013, s. 147–148.

na obronność)⁵⁰. Decyzja o głębokim wzmocnieniu sił zbrojnych Niemiec możliwa była dopiero po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. – kompromis konstytucyjny w parlamencie (Bundestagu) umożliwił wyasygnowanie dodatkowych 100 mld euro na doposażenie rodzajów sił zbrojnych w nowoczesny sprzęt⁵¹. Tuż po rozpoczęciu tej inwazji kanclerz Niemiec O. Scholz ogłosił plan szybkich inwestycji zbrojeniowych, które mogły zapewnić największej gospodarce Europy także status największej konwencjonalnej siły militarnej na kontynencie po Rosji. Oprócz wspomnianego funduszu modernizacyjnego reformy obejmowały zwiększenie stałych nakładów zbrojeniowych powyżej 2% PKB, uniezależnienie od dostaw gazu z Rosji oraz pomoc dla Ukrainy poprzez wysyłki wyposażenia i uzbrojenia, którego Niemcy odmawiali przed inwazją⁵².

Reformy zmieniające japońską kulturę strategiczną na rzecz większej niezależności od USA realizował wieloletni premier S. Abe, którego wizyty w świątyni Yasukuni upamiętniającej przywódców militarystycznej Japonii (dla opinii międzynarodowej zbrodniarzy wojennych) były krytycznie komentowane i stały się punktem spornym w relacjach z Chinami. Po zakończeniu urzędowania premier padł ofiarą zamachu – został zastrzelony improwizowaną bronią przez byłego marynarza podczas kampanii parlamentarnej 8 lipca 2022 r.⁵³ Osiągnięciem Abe w ocenach medialnych mogło być wsparcie nowej formuły współpracy w zakresie bezpieczeństwa regionalnego formule czterostronnej (ang. *Quadrilateral Security Dialogue*, Quad) z udziałem Stanów Zjednoczonych, Indii i Australii, zwiększenie swobody operacyjnej sił samoobrony w ramach korekt uzgodnień z USA (ang. *Defense Guidelines*) z 2015 r. oraz promocja zmian konstytucyjnego pacyfizmu na rzecz wojskowego zaangażowania zagranicznego⁵⁴. Fundamentalne zmiany w proponowanym

50 *Constant Change: Reforms of the Bundeswehr*, Bundeswehr 2022, <https://www.bundeswehr.de/en/about-bundeswehr/history/reforms-bundeswehr> (dostęp: 10.08.2023). Por. J. Gotkowska, *The Bundeswehr Reform – what Does Germany Need a Professional Army for?*, May 25, 2011, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2011-05-25/bundeswehr-reform-what-does-germany-need-a-professional-army> (dostęp: 22.02.2023).

51 P. Hille, N. Werkhäuser, *The German military's New Shopping List*, Deutsche Welle, Jun 3, 2022, <https://www.dw.com/en/how-will-the-german-military-spend-100-billion/a-62020972> (dostęp: 22.02.2023).

52 N. Turak, *Germany Announces Major Defense Policy Shift in face of Russia's Ukraine Invasion*, CNBC, February 27, 2022, <https://www.cnbc.com/2022/02/27/scholz-germany-pledges-defense-spending-increase-in-shift-in-strategy.html> (dostęp: 22.02.2023); R. Schmitz, *Germany is Building what's Expected to Become Europe's Largest Military*, NPR, March 17, 2022, <https://www.npr.org/2022/03/17/1087137501/germany-is-building-what-s-expected-to-become-europe-s-largest-military> (dostęp: 22.02.2023).

53 Motywacja zamachowca miała być związana z pretensjami socjalnymi wobec kościoła unifikacyjnego, na którego spotkaniu Abe pojawił się rok wcześniej. A. Arrans, A. Bhandri, M. Funakoshi, A. Katakam, *Assassination of Shinzo Abe*, Reuters, July 19, 2022, <https://www.reuters.com/graphics/JAPAN-ABE/ASSASSINATION/zgpomxaygpd/> (dostęp: 27.03.2023).

54 R.J. Heydarian, *Shinzo Abe May Be Gone but his Legacy Lives on*, Al Jazeera, July 11, 2022, <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/7/11/shinzo-abe-may-be-gone-but-japan-continues-in-his-footsteps> (dostęp: 23.03.2023).

przez Abe zakresie nie stały się jednak możliwe. Formuła Quad w ustaleniach z 2021 r. pozostawała związana z pomocą humanitarną po tsunami z 2004 r., której aktualność podkreśliła epidemia COVID-19⁵⁵. Oficjalne konkluzje potwierdziły nieadekwatność zgłaszanych przez środowisko Abe oczekiwań militarnych wobec Quad (kroków w stronę sojuszu militarnego) – jak potwierdziły badania CSIS, nieoczekiwanych przez elity kształtujące kulturę strategiczną państw partnerskich tego forum, widzących w nim szansę na stymulowanie regionalnej pomocy gospodarczej, a nie współpracy wojskowej⁵⁶.

3.3. Wojna z terroryzmem

Przyjęte przez świat jako zmiana o poważniejszym niż epokowe znaczeniu zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 r. pociągnęły za sobą głębokie przemiany w politykach bezpieczeństwa mocarstw. Ze względu na ujawniane powiązania terrorystyczne globalnych siatek (Al-Kaidy, kierowanej przez Osamę bin Ladena, jednego z synów nieżyjącego wiodącego przedsiębiorcy – dewelopera z Arabii Saudyjskiej, z pochodzenia Jemeńczyka⁵⁷) Stany Zjednoczone dokonały największej w dziejach mobilizacji politycznej i wojskowej, by szybko przenieść kampanię zbrojną przeciwko dżihadystom na ich rodzime terytorium. Oznaczało to długotrwałe wojny w Afganistanie i na Bliskim Wschodzie, gdzie poprzez obalenie wrogiego reżimu Saddama Husajna Stany Zjednoczone w myśl doktryny neokonserwatywnych promotorów demokracji liberalnej chciały zakorzenić z poparciem siły zbrojnej ustroje podobne do zachodnich. Wyzwaniem takiego ryzykownego przedsięwzięcia okazały się różnice cywilizacyjne i kulturowe (zarówno względem Zachodu, jak i wewnątrz państw objętych taką polityką interwencji).

Czy trop kulturowy w polityce międzynarodowej oraz budowaniu strategii (rozpatrzenie kulturowych uwarunkowań globalnych zapatrywań elit decydenckich, próba podniesienia rangi czynnika kulturowego w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa) mógłby przynieść Stanom Zjednoczonym i ich sojusznikom większe sukcesy w relacjach ze światem islamu?

55 *Quad Leaders' Joint Statement: „The Spirit of the Quad”*, The White House, March 12, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/> (dostęp: 23.03.2023).

56 Indyjscy respondenci stanowczo sprzeciwiali się współpracy wojskowej w ramach Quad, Japończycy byli podzieleni, z dużym odsetkiem sprzeciwiających się, a przewagę zwolenników ukazywały tylko opinie z USA (być może z trudem udało się przeforsować poparcie Australii). P. Buchan, B. Rimland, *Defining the Diamond: The Past, Present, and Future of the Quadrilateral Security Dialogue*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), March 16, 2020, <https://www.csis.org/analysis/defining-diamond-past-present-and-future-quadrilateral-security-dialogue> (dostęp: 23.03.2023).

57 Jak pisał R. Gunaratna, szczególnie atrakcyjną częścią programu politycznego Osamy bin Ladena okazała się wizja odbudowy kalifatu, zjednoczenia muzułmanów pod dawnym sztandarem następców Mahometa, zob. R. Gunaratna, *Inside Al Qaeda. Global Network of Terror*, New York 2002, s. 16, 21.

Kluczową niewiadomą rzutuującą na powodzenie prób demokratyzacji Iraku po obaleniu reżimu Saddama Husajna przez wojska amerykańskie i brytyjskie – jak pisał H. Wiarda – była iracka kultura polityczna, a konkretnie stan zaplecza lokalnego dla nowych demokratycznych instytucji przy trwających sporach wyznaniowych i etnicznych⁵⁸. Reżim Saddama Husajna mógł odpowiadać (pomimo swojej brutalności, a może właśnie za jej sprawą) oczekiwaniom uśmierzenia tych właśnie napięć grożących rozpadem państwa żelazną ręką⁵⁹. Jeżeli tak było, a poparcie lokalne dla demokratyzacji nie mogło wygasić konfliktu wewnętrznego, wysiłki Stanów Zjednoczonych w Iraku były skazane na porażkę.

W XXI w. obserwować można przykłady załamywania się całych państw, ale też obszarów cywilizacyjnych (jak dawny blok radziecki) względem najwyższej rozwiniętych krajów zachodnich. Niemniej, jak zauważyła A. Bozeman, w tym stuleciu miarodajność i pozycja światowa państw zachodnich nie pozwala już na dalsze uznawanie ich (jako modelu) za wyznacznik stanów zawirowań światowych, w tym wojen⁶⁰. Objawy załamywania się ładu międzynarodowego, w opinii tej uczzonej związane z wyczerpywaniem się wcześniejszej roli państw (w rozumieniu zachodnim), powodowały, że większą wagę należało przypisywać studiom dotyczą roli cywilizacji jako właściwego punktu wyjścia do badań nad wojną i pokojem⁶¹. Walorem zastosowania ram cywilizacyjnych do badań wojny i pokoju, podkreślała Bozeman, był ich bardziej wszechstronny układ, pozwalający na przypisanie im (w miejsce państwo-centryzmu) rangi idei porządkującej badania nad konfliktami międzynarodowymi przy zachowaniu neutralnej perspektywy poznawczej i oglądzie także ról aktorów niepaństwowych oraz rozmaitych form ustrojowych w polu konfliktu⁶².

Jednym z instrumentów dyplomacji (rozpatrywanym obok jej tradycyjnego aparatu oraz konsekwencji udziału społecznego w kształtowaniu międzynarodowych z udziałem mediów) XXI w., którego rola została potwierdzona przez wielodziesięcioletnią misję finansowanych przez budżety państwowe instytucji promujących kulturę i język danego państwa, jest dyplomacja kulturalna. Podczas zimnej wojny, w relacji D. Clarke'a, różnicą pomiędzy dyplomacją kulturalną Stanów Zjednoczonych a Związku Radzieckiego było przejście przez stronę amerykańską od popieranej także przez ZSRR promocji kultury wysokiej do promowania kultury popularnej (z końcem zimnej wojny)⁶³.

58 H. Wiarda, *Culture and Foreign Policy. The Neglected Factor in International Relations*, Burlington 2013, s. 6.

59 Ibidem.

60 A. Bozeman, *War and the Clash of Ideas, w: Cultural Intelligence for Winning the Peace*, ed. J.G. Pilon, Washington D.C. 2009, s. 42.

61 Ibidem.

62 Ibidem.

63 D. Clarke, *Cultural Diplomacy*, „International Studies”, November 19, 2020, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.543>. Por. M. Ryniejska-Kiełdanowicz,

W administracji federalnej USA wedle układu na 2023 r. zadania z zakresu dyplomacji kulturalnej realizował Departament Stanu, a konkretnie Biuro Spraw Edukacyjnych i Kulturalnych (Bureau of Educational and Cultural Affairs)⁶⁴.

4. Wnioski

Przedmiotowe i podmiotowe wprowadzenia do analiz kultury strategicznej wymagają precyzyjnej terminologii. Właśnie z tego względu w tym artykule zestawione zostały definicje pojęcia kultury strategicznej i zakres jego zastosowań, poczynając od lat 70. XX w. Wówczas termin ten został wprowadzony na użytek badań poświęconych kulturowym aspektom polityk odstraszania tworzonych równoległe przez elity Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego. Poszerzanie zakresu stosowalności konceptu kultury strategicznej wymagało głębszego zakorzenienia w historii, geopolityce, polityce wewnętrznej (kulturze politycznej) oraz teorii stosunków międzynarodowych. Kultura strategiczna występowała w studiach poszukujących alternatywy lub uzupełniania brakujących wątków eksplikacyjnych w ujęciach (neorealistycznych). Po zakończeniu zimnej wojny poszukiwane były nowe (także konstruktywistyczne) spojrzenia na stosunki międzynarodowe ukazujące rosnącą rolę idei, w tym demokratyzacyjnych, oraz rangę regionalnych uwarunkowań cywilizacyjnych, religijnych i etnokulturowych. Przydatność analiz kulturoznawczych w stosunkach międzynarodowych podkreśliły braki zachodnich polityk rozpoznania strategicznego i planowania długofalowego względem zagrożeń wyłaniających się z relacji ze światem islamu, unaocznionych przez zamachy z 11 września 2001 r. Wreszcie czynnik kulturowy, w tym poszukiwanie odmiennych od zachodnich wzorców korzeni mocarstwowych, był i pozostał ważnym tropem wyjaśniającym zaostrenie konfliktu o sfery wpływów pomiędzy Rosją a Zachodem – także wojnę na Ukrainie.

Porównania międzynarodowe, studia polityk publicznych oraz teoretyczne dyskusje przeanalizowane w artykule wskazują na potrzebę precyzyjnie dokonywanego rozgraniczenia pomiędzy państwem a jego otoczeniem międzynarodowym. W przypadku gdy takiego rozgraniczenia brak (może ono dotyczyć zarówno zagrożenia terrorystycznego, jak i sporu o dokładny przebieg granic), występujące w obrębie kultury strategicznej uogólnienia (obraz wroga) mogą być przyczynkiem do nadużyć. Stany Zjednoczone nie dość sprawnie próbowały dostosować cele antyterrorystyczne do norm kultury strategicznej po 11 września 2001 r., co doprowadziło do osłabienia ich pozycji mocarstwowej i wzrostu znaczenia mocarstw regionalnych, w tym

Cultural Diplomacy as a Form of International Communication, <https://interarts.net/descargas/interarts664.pdf> (dostęp: 23.03.2023).

⁶⁴ Dane ze strony internetowej: United States Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs, <https://eca.state.gov/programs-and-initiatives/initiatives/cultural-diplomacy> (dostęp: 27.03.2023).

Rosji. Reżim Putina cynicznie wykorzystał obawy elit rosyjskich dotyczące dawnego zagrożenia hitlerowskiego, rozpoczynając niesprawiedliwą wojnę przeciw Ukrainie, która miała odpowiadać wymogom kultury strategicznej związanym z domniemaną groźbą inwazji z Zachodu.

Bibliografia

- Arrans A., Bhandri A., Funakoshi M., Katakam A., *Assassination of Shinzo Abe*, Reuters, July 19, 2022, <https://www.reuters.com/graphics/JAPAN-ABE/ASSASSINATION/zgpomxaygpd/> (dostęp: 27.03.2023).
- Berger T.U., *Cultures of Antimilitarism. National Security in Germany and Japan*, Baltimore 1998.
- Booth K., *Strategy and Ethnocentrism*, Oxon 2014.
- Booth K., Wheeler N.J., *The Security Dilemma. Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Houndmills 2008.
- Bozeman A., *War and the Clash of Ideas*, w: *Cultural Intelligence for Winning the Peace*, ed. J.G. Pilon, Washington D.C. 2009.
- Brzeziński Z., *Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviet Contest*, Boston 1986.
- Buchan P., Rimland B., *Defining the Diamond: The Past, Present, and Future of the Quadrilateral Security Dialogue*, Center for Strategic and International Studies (CSIS), March 16, 2020, <https://www.csis.org/analysis/defining-diamond-past-present-and-future-quadrilateral-security-dialogue> (dostęp: 23.03.2023).
- Buzan B., Richard L., *Systemy międzynarodowe w historii świata*, przeł. E. Brzozowska, Warszawa 2011.
- Buzan B., Wæver O., *Regions and Powers. The Structure of International Society*, Cambridge 2012.
- Clarke D., *Cultural Diplomacy*, „International Studies”, November 19, 2020, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.543>.
- Easton D., *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York 1971.
- Federal Bureau of Investigation (FBI), *Watergate*, <https://www.fbi.gov/history/famous-cases/watergate> (dostęp: 17.02.2023).
- Götz E., Staun J., *Why Russia Attacked Ukraine: Strategic Culture and Radicalized Narratives*, „Contemporary Security Policy” 2022, vol. 43 (3).
- Gotkowska J., *The Bundeswehr Reform – what Does Germany Need a Professional Army for?*, May 25, 2011, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2011-05-25/bundeswehr-reform-what-does-germany-need-a-professional-army> (dostęp: 22.02.2023).
- Gray C.S., *Comparative Strategic Culture*, „Parameters. The US Army War College Quarterly” 1984, vol. 14 (1), <https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol14/iss1/13/> (dostęp: 12.02.2023).
- Gunaratna R., *Inside Al Qaeda. Global Network of Terror*, New York 2002.
- Heydarian R.J., *Shinzo Abe May Be Gone but his Legacy Lives on*, Al Jazeera, July 11, 2022, <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/7/11/shinzo-abe-may-be-gone-but-japan-continues-in-his-footsteps> (dostęp: 23.03.2023).

- Hille P., Werkhäuser N., *The German military's New Shopping List*, Deutsche Welle, Jun 3, 2022, <https://www.dw.com/en/how-will-the-german-military-spend-100-billion/a-62020972> (dostęp: 22.02.2023).
- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2008.
- Johnson J.L., *Strategic Culture: Refining the Theoretical Construct*, prepared for Defense Threat Reduction Agency, SAIC, 31 October 2006, <https://irp.fas.org/agency/dod/dtra/strat-culture.pdf> (dostęp: 12.02.2023).
- Johnston A.I., *Cultural Realism. Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton 1995, Kindle edition.
- Junk J., Daase Ch., *Germany*, w: *Strategic Cultures in Europe. Security and Defence Policies Across the Continent*, eds. H. Biehl, B. Giegerich, A. Jonas, Wiesbaden 2013.
- Kamiński Ł., *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i technologicznej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2009.
- Kartchner K., *Strategic Culture and WMD Decision Making*, w: *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction. Culturally based Insights into Comparative National Security Policymaking*, eds. J. Johnson, K. Kartchner, J. Larsen, New York 2009.
- Lantis J.S., *Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism*, w: *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, eds. J.L. Johnson, K.M. Kartchner, J.A. Larsen, New York 2009.
- Laruelle M., *Russian Eurasianism. An Ideology of Empire*, transl. M. Gabowitsch, Baltimore 2012.
- Mearsheimer J.J., *The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent*, „Foreign Affairs” 1993, vol. 72 (3), Summer.
- Mearsheimer J.J., *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin*, „Foreign Affairs” 2014, vol. 93 (5), September/October.
- National Archives, *Document for August 9th: Richard M. Nixon's Resignation Letter, 08/09/1974*, <https://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=809> (dostęp: 17.02.2023).
- Nycz G., *Kryzys ukraiński w świetle teorii regionalnego kompleksu bezpieczeństwa*, w: *Stany Zjednoczone oraz państwa europejskie między regionalizacją a globalizacją*, red. A. Mania, P. Bajor, T. Pugaczewicz, A. Wyrwisz, Warszawa 2018.
- Olzacka E., *Wojna a kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Kraków 2016.
- Osgood R.E., *Introduction: The Nixon Doctrine and Strategy*, w: R.E. Osgood et al., *Retreat from Empire? The First Nixon Administration*, Baltimore 1973.
- Parafianowicz H., *Hiroszima w historii i pamięci Amerykanów*, „Białostockie Teki Historyczne” 2016, t. 14.
- Quad Leaders' Joint Statement: „The Spirit of the Quad”*, The White House, March 12, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/> (dostęp: 23.03.2023).
- Roth A., Sherwood H., *Russian Orthodox Church cuts ties with Constantinople*, „The Guardian”, October 15, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/15/russian-orthodox-church-cuts-ties-with-constantinople> (dostęp: 9.08.2023).
- Rumer E., Richard S., *Etched in Stone: Russian Strategic Culture and the Future of Transatlantic Security*, Carnegie Endowment for International Peace, September 8, 2020 Paper, <https://carnegieendowment.org/2020/09/08/etched-in-stone-russian-strategic-culture-and-future-of-transatlantic-security-pub-82657> (dostęp: 12.02.2023).

- Ryniejska-Kiełdanowicz M., *Cultural Diplomacy as a Form of International Communication*, <https://interarts.net/descargas/interarts664.pdf> (dostęp: 27.03.2023).
- Said E., *Orientalism*, London 2003.
- Schlesinger A.M., Jr., *The Imperial Presidency*, Boston 1973.
- Schmitz R., *Germany is Building what's Expected to Become Europe's Largest Military*, NPR, March 17, 2022, <https://www.npr.org/2022/03/17/1087137501/germany-is-building-whats-expected-to-become-europe-s-largest-military> (dostęp: 22.02.2023).
- Snyder J.L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND, Santa Monica, September 1977, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (dostęp: 12.02.2023).
- Strachan H., *Strategy in the Twenty-First Century*, w: *The Changing Character of War*, eds. H. Strachan, S. Scheipers, Oxford 2014.
- The Nobel Peace Prize 2009, *Barack H. Obama, Facts*, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/facts/> (dostęp: 18.02.2023).
- The White House, *Remarks by President Obama and Prime Minister Abe of Japan at Hiroshima Peace Memorial*, May 27, 2016, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/05/27/remarks-President-obama-and-prime-minister-abe-japan-hiroshima-peace> (dostęp: 18.02.2023).
- Turak N., *Germany Announces Major Defense Policy Shift in face of Russia's Ukraine Invasion*, CNBC, February 27, 2022, <https://www.cnbc.com/2022/02/27/scholz-germany-pledges-defense-spending-increase-in-shift-in-strategy.html> (dostęp: 22.02.2023).
- United States Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs, <https://eca.state.gov/programs-and-initiatives/initiatives/cultural-diplomacy> (dostęp: 27.03.2023).
- Walton C.D., *Grand Strategy and the Presidency. Foreign Policy, War and the American Role in the World*, London 2012.
- Weigley R.F., *The American Way of War. A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington 1973.
- Wiarda H., *Culture and Foreign Policy. The Neglected Factor in International Relations*, Burlington 2013.
- Wohlstetter A., *The Political and Military Aims of Offense and Defense Innovation*, w: *Swords and Shields. NATO, the USSR, and New Choices for Long-Range Offense and Defense*, eds. F.S. Hoffman, A. Wohlstetter, D.S. Yost, Lexington 1987.
- Wordliczek Ł., *Kształtowanie się uprawnień prezydenta USA w polityce zagranicznej*, Kraków 2003.

Kultura strategiczna USA podczas zimnej wojny i po jej zakończeniu

Streszczenie

W artykule podjęto problematykę kultury strategicznej na przykładzie prac administracji federalnej USA dotyczących urzędowej obsługi wyzwań związanych z rywalizacją zimnowojenną w latach polityk prowadzących do zatrzymania wpływów ZSRR oraz w okresie, kiedy wyzwaniem stała się Rosja W. Putina. W tekście wyjaśnione zostały definicje pojęcia kultury strategicznej, podjęto w nim też próbę uporządkowania teoretycznego ukazującego

stan badań nad tym zespołem zagadnień. Autor odnosi się do badań umiejscawiających kulturę strategiczną wśród ważnych czynników kształtujących decyzje administracji federalnej w sprawach polityk odstraszania oraz kluczowych zagrożeń bezpieczeństwa międzynarodowego. Rozpatruje także instytucjonalne aranżacje prowadzenia polityk wobec nowych wyzwań (takich jak broń masowego rażenia lub terroryzm) wymagających zmiany postaw elit społecznych i przyjmowania zmienionych wzorców proceduralnych w relacjach wewnętrznych i międzynarodowych.

Słowa kluczowe: kultura strategiczna, prezydentura USA, odstraszanie, zimna wojna

U.S. strategic culture during and after the Cold War

Abstract

This text raises an issue of strategic culture. It uses the example of the works of the US federal administration on the official processing of the challenges connected with Cold War rivalry in the period of containment of Soviet influence, as well as under the new challenge from Putin's Russia. It defines the term "strategic culture", and provides theoretical orderings locating it among the important factors shaping the decision making of federal bodies on deterrence and key national security challenges. It also discusses institutional arrangements for conducting policies towards new challenges, such as weapons of mass destruction and terrorism, which require a change of approach from the social elite, followed by the adoption of modified procedural patterns in domestic and international relations.

Keywords: strategic culture, US presidency, deterrence, Cold War